

VÉGH ANDRÁS

BUDA ÁRNYÉKÁBAN.
PEST VÁROS ERŐDÍTÉSEI AZ 1540-ES ÉVEK
ELEJÉN

Pest városa síkságon, vízjárta ártéri területek között egy homokos kiemelkedésen épült. Későközépkori, a 15. század utolsó harmadából származó városfala félkörívben kerítette körbe a Duna-parti települést. Az egyetlen falat csak néhány kapu és torony erősítette, első pillantásra nem kínálva különösebb védelmet egy komolyabb támadó sereg ellen. A város mégis sikerrel állt ellen 1541 tavaszán, majd 1542 őszén két komolyabb ostromnak is. Mi lehet ennek a magyarázata? A válaszhoz tekintsük át, mit tudunk a pesti városfalról, annak eredetéről, jellegéről, végül 16. századi erősítéséről. Látni fogjuk, hogy a sokhelyütt a ma is álló városfalak ellenére ismereteink mennyire bizonytalanok, illetve mennyi kérdés merül fel a téma kapcsán.

Kezdjük a történet elejénél, a 13. században. A tatárjárásról megemlékező források, illetve későbbi határjárások úgy mondják, hogy Pest városát nagy árok övezte.¹ Falat nem említene az iratok, Spalatói Tamás szerint nagy sietséggel próbáltak új védműveket emelni az idemenekültek, amellyel nem készültek el.² A *magnum fossatum* eredete lehet, hogy a tatárok elleni védmű volt, de ez biztosan nem állítható. Mindenesetre 1406-ban megemlítik, hogy körülölelte a várost.³ Hogy hol helyezkedett el? Nem tudjuk pontosan. Alapvetően mindig a Kiskörút vonalát szokták szóba hozni, de erre még semmilyen régészeti ásatás, vagy geológiai fúrószoonda sem adott bizonyítékot.⁴ A régi térképekről jól ismert Rákos-árok túl messze és túl szabálytalanul húzódik ahhoz, hogy a várost körülölelő ároknak lehetne tartani.⁵ Ez valójában az először 1061-ben említett *insula Pest* – Pest sziget határa lehetett.⁶ Jankovich Miklós és Rómer Flóris óta figyeltek fel arra a városfalmaradványra, amelyet leginkább a Vármegyeház utca vonalában észleltek.⁷ Írásné Melis Katalin gázvezeték fektetés közben tett megfigyelései szerint a falhoz égett pusztulási rétegeket lehet kötni, amelyek a 13. századból származnak. A régész szerint a pusztulás a tatárjáráshoz köthető, a fal tehát a korai Pestet kerítette be.⁸ Két tény gondolkodtat el ezen állítás bizonytalan alapjairól. Az egyik történeti, a másik régészeti. Egyrészt Spalatói Tamás nem említ a tatárjárás pesti pusztításának részletes

1. 1281. IX. 21. – BTOE I. 185. sz. (MOL DL1102); 1336. VI. 9. – AO XX. 271. sz. (MOL DL 3007)

2. *Gombos* 2237. sz.

3. 1406. V. 3. – BTOE III. 454. sz. (MOL DL 9203)

4. *Györfly* 1998: 552.

5. *Tringli* 1992.

6. *Györfly* 1998: 538.

7. *Rómer* 1873: 33–36.

8. *I. Melis* 1976: 313–321; *I. Melis* 1994.

leírásában falat, hanem sietve emelt védművekről szól, másrészt a korai Pest város leletei nem csak ezen falon belül, hanem azon kívül is előkerülnek.⁹ Márpedig tudjuk, hogy a tatárjárás után a település korábbi jelentőségét Buda javára elvesztette, sőt alárendelt viszonyba került vele.¹⁰ Mindez a lakosság jelentős csökkenését, következésképp a lakott terület kisebbedését is kellett, hogy jelentse. Pest önállósulása csak a Zsigmond-korban kezdődött el.¹¹ Véleményem szerint meggondolandó az a lehetőség, hogy ezt a korai városfalat – amely tehát kisebb területet kerít be –, ne a 15. század elején feléledni kezdő Pest első városfalának tartsuk-e? A kérdés tisztázása újabb régészeti kutatásokat kíván.

A Kiskörút belső házsorában ma is sokhelyütt álló városfalat Mátyás király idejére szokás keltezni, első említése 1493-ból való.¹² A datálás régészeti ásatások eredményeire, a városfal kolozsvári analógiáira, illetve arra a történeti tényre is épül, hogy Pest Mátyás alatt nyerte el az önálló szabad királyi városi rangot. A fal a jellegzetes pártázat magasságáig ma is sok helyütt áll, így öleli körbe néhol szögletesen törő szakaszokkal, szabálytalan félkörben Duna-parttól Duna-partig a várost.¹³ A falat erősítő kapuk és tornyok mára elpusztultak, de részben régészeti ásatás, részben kiváló hadmérnöki felvételek 1686-tól kezdődően, és sok látkép is megörökítették. Ez utóbbiak közül kiemelkedik a két legkorábbi, nürnbergi eredetű fametszet, amelyek már a most tárgyalt évekbe vezetnek el minket. Az egyik Erhard Schön Buda 1541-es ostromát bemutató hatalmas látképe, amelyen a Gellért-hegy mögött feltűnik Pest Duna-parti látképe is.¹⁴ A kép érdekessége a Duna mentén is ábrázolt városfal és annak bástyái. Ezek közül az északi kettőt ismerjük is, de az innen dél felé továbbfutó fal a későbbi térképeken már megszakad. Kérdés: végigfutott-e eredetileg a pesti városfal a Duna-parton is, ezáltal teljesen körbezárva a települést, vagy csak a nürnbergi metsző invenciója a vízparti fal. A másik metszet Virgil Solis műve és az 1542-es pesti ostromot ábrázolja.¹⁵ Ezen a képen keletről a mai Rákóczi út vonalából látjuk kissé távolról a várost. A képen látható tornyok és kapu jól megfeleltethetők a térképeken ábrázolt alaprajzzal. Tornyokat írtunk, de ezt leginkább méreteik miatt tesszük, mivel a kisméretű, fél, vagy háromnegyed kör alaprajzú tornyok már a tűzfegyverek korában készültek, ritkán, s akkor is csak kis mértékben emelkednek a városfal pártázata fölé. A Duna-parton a fal mindkét végét egy-egy kör alakú rondella zárta le. Kérdés, mikor épültek. Korántsem biztos, hogy a Mátyás-korban, ez talán túl korai keltezés lenne, lehetnek későbbi bővítmények is. Régészeti ásatás sajnos még nem vizsgálhatta ezeket az építményeket. Történeti forrásokból és régészeti feltárásból három kaput ismerünk. Északról délre haladva a Bécs kaput, a mai Vörösmarty tér torkolatánál, a Hatvan kaput az Astoriánál, valamint a talán Cegléd kapunak nevezett a Kálvin téren.¹⁶ De lehetett, egy negyedik kapu a Vámház téren is, a városon átvezető észak-déli főút vonal,

9. Ld. 2. jegyzet. Jó példa erre a Kossuth Lajos utcában Zádor Judit által végzett feltárás.

10. *Kubinyi 1972*: 71–77.

11. *Kubinyi 1973*: 84.

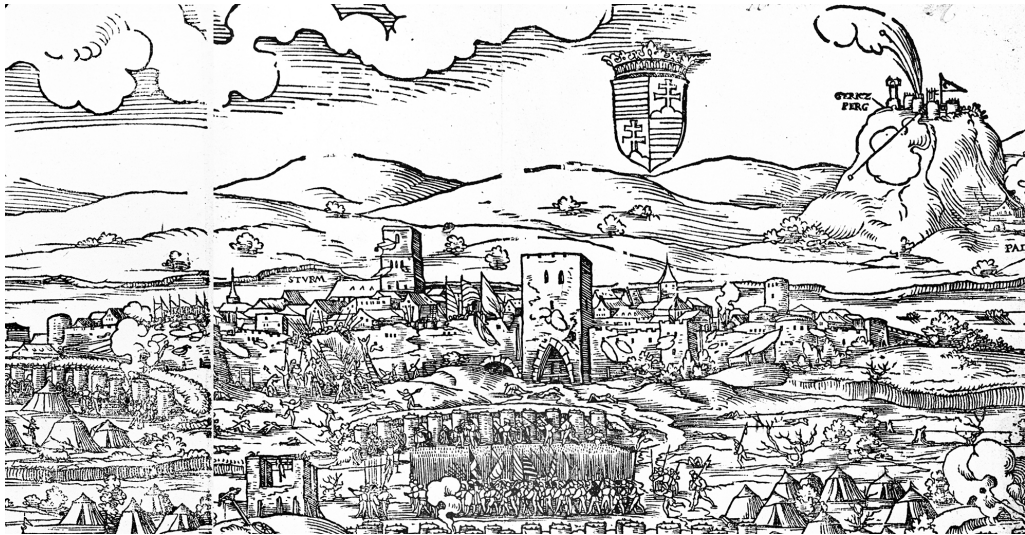
12. 1493. X. 12. – (DL 46241); *Csorba 1976*.

13. *Csorba 1976*; *I. Melis 1976*: 321–327; *I. Melis 1987/1988*; *I. Melis 2002*.

14. *Rózsa 1963*: Kat. 1.

15. *Rózsa 1963*: Kat. 236; *Szalai 2015*.

16. *I. Melis 1987/1988*; Bécs kapu: 1516. IX. 15. – (MOL DL 71146), 1522. II. 1. (MOL DL 106083, p. 609–610); Hatvan kapu: 1512. IV. 18 – (MOL DL 106083, p. 145.)

Pest ostroma (részlet). Virgil Solis, 1542.

a mai Váci utca ezt kívánná, azonban a török kori térképek és látképek itt nem jelölnek kaput. Ásatás itt még nem folyt. A feltárt kapuk egységes alaprajzúak és méretűek. A négyzetes kapukat kívül a sarkokra állított, belül pedig átlós támpillérek támasztották meg, a látképek tanúsága szerint a városfal pártázata fölé emelkedtek. A kapuk előtti rondellák a Solis metszet és a korabeli leírások tanúsága szerint török kori építmények, 1542-ben még nem említették és nem ábrázolták ezeket.

Szót kell még ejtenünk a pesti vár – Bécs vára kérdéséről. Gerevich László, majd Melis Katalin is foglalkozott ezzel a témával.¹⁷ Ha a történeti forrásokra nézünk, a pesti várra vonatkozó konkrét adat Anonymus elbeszélésén kívül más nincs.¹⁸ Hogy P. mester a nála szokásos módszerrel a római ellenerőd romjaiból kreálta-e a Taksony vezér által Bilának és Baksnak adott várat, vagy ténylegesen használatba vették eleink a honfoglalás után valamikor a kijavított falakat ezt nehéz eldönteni. Mindenesre a castrum belsejében feltárt Árpád-kori sírok ennek ellentmondani látszanak.¹⁹ Az azonban bizonyos, hogy a pesti plebániatemplom 12. század végi, 13. századi építésekor a vár már nem lehetett használatban. Erre a templomnak a római erőfalakhoz viszonyított elhelyezkedése a legjobb bizonyíték. Bécs vára teljesen más kontextusban merül fel, és semmi köze Anonymus pesti várához. Az északi Bécs kaput 1522-ben említik meg, amely Pestről a közvetlenül szomszédos Bécs-Újbécs településre vezetett ki.²⁰ Bécs vára bizonyosan a kaputól kijebb, attól északabbra, Bécs területén állt, hiszen amikor 1467-ben megemlítik, akkor a budai káptalan halászhelyét zavaró malmok kapcsán merül fel a neve.²¹ De miféle vár állhatott itt? A Dunát elzáró török lánc Matrakcsi

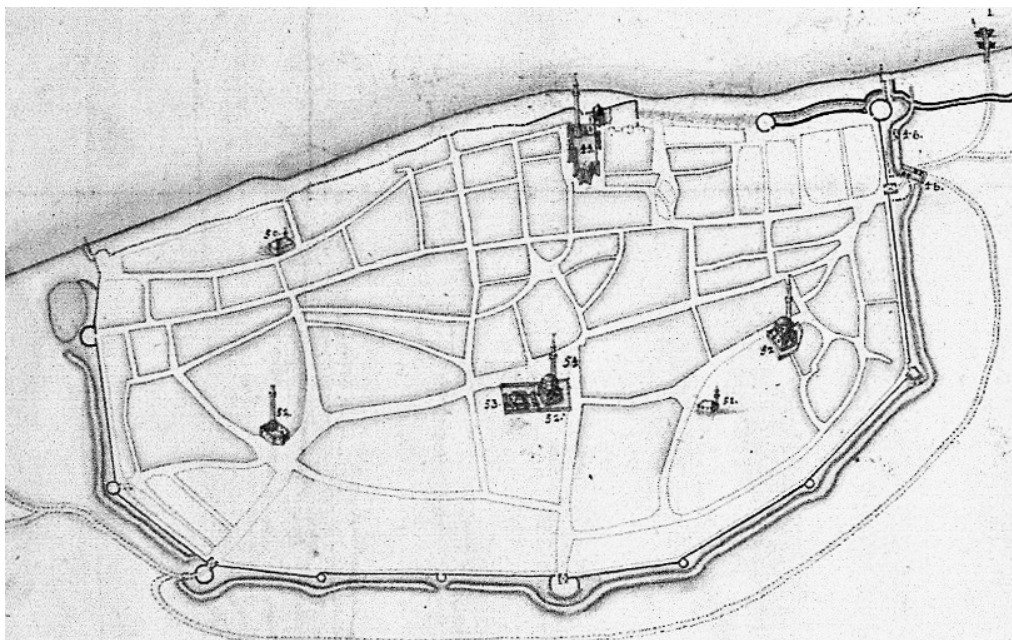
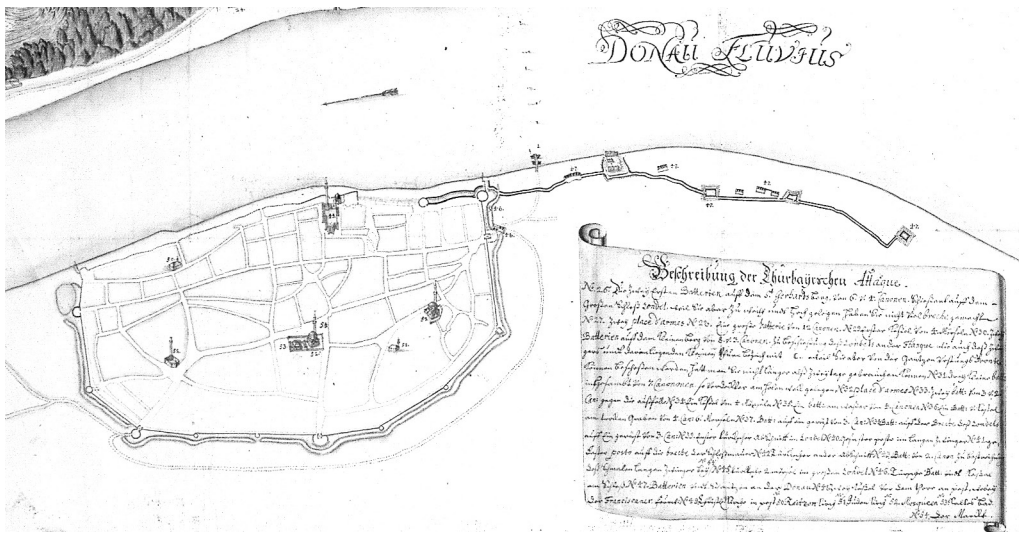
17. Gerevich 1976; I. Melis 1994/1995.

18. SRH I. 115.

19. Beszédes – Kovács 2011: 118–121.

20. Ld. 16. jegyzet

21. 1467. IV. 26. – (MOL DL 106012)

2. Pest térképe a fontosabb épületek látképeivel. H. Bredekow, 1686
 Számozás (a térkép feloldása szerint magyar fordításban): 49. Templom Pesten
 50. Rác templom 51. Zsidó templom 52. Mecsetek 53. Hideg fürdő 54. Piac

Nászuh miniatúráján egy a pesti városfaltól északra álló toronyhoz van erősítve.²² Ismert egy 18. századi térképeken, nagyjából a mai Széchényi téren ábrázolt rom is, amelyet mint Zsigmond király hídjának romjait említenek.²³ Eszerint kellett lennie a

22. Végh 2004.

23. Pest-Buda várostérképe a hajóhíd környékén. Mikoviny Sámuel, 1742 körül (BFL XV.16.d.241/cop11)

várostól északra egy toronyszerű, erődítmény jellegű építménynek, amely romosan még a város visszafoglalása utáni időt is megérte. És erre vonatkozhat Bertrandon de la Broquière 1433-ból származó leírása, amelyből arról értesülünk, hogy Zsigmond király francia kőfaragókkal egy tornyot kezdett el építeni a pesti parton, hogy a folyót lánccal lezárhassa, de nem végezték be a művet.²⁴ Azt gondolom a Bécs/Újbécs területén álló tornyot jogosan azonosíthatjuk az 1467-ben először említett Bécs várával. Melis Katalin a pesti várat és egyben Bécs várát a városon belülré helyezte, a Váci utca, Régiposta utca, Apáczai Csere János utca és Deák Ferenc utca határolta területre. Az általa feltételezett négyzetes alaprajzú erődítmény két sarkát a városfal rondellái, harmadikat a Bécs kapu, míg a negyediket a Váci utca és a Régiposta utca kereszteződésében feltárt falrészletekből rekonstruált torony képezné. Ez utóbbi torony rekonstrukciója a kiásott csekély maradványok miatt azonban erősen kérdéses.

A város erődítéseinek ismertetése után végül térjünk rá az ostromok sújtotta évekre. Antonio Mazza az 1541-es ostromról és előzményeiről írott művében röviden bemutatja Pest városfalait is.²⁵ Leírása szerint a várost régi, magas fal védi, amelyet nem övez árok. Ez meglepő kijelentés, hiszen a 17. századi látképeken már egyértelműen látszik a falak előtti árok.²⁶ Árkot azonban a Solis-féle látképen sem ábrázoltak. Mazza megemlékezik a kis tornyokról is, amelyeket azonban szerinte rosszul lehet oldalazva védeni. Mindezek ahhoz vezettek, hogy a falakat könnyű volt megközelíteni. 1541 tavaszán ágyútűzzel egy 32 és egy 18 öl széles szakaszon a földig rombolták a falat, a védők puskatűzétől azonban minden ostromkísérlet összeomlott. Honnan zúdították a pusokák tűzét a támadókra? Mazza szerint a várost védő németek a fal mögött 4 és fél lábra, egy 50 láb széles, és mély árkot ástak, emögött pedig egy 10 láb magas sáncot emeltek. Innen könnyen sűrű tűz alatt tarthatták a rést, amely mögött a támadás az árok miatt nem tudott kibontakozni. Egy ekkora méretű árok és sánc nyilván nem készíthető el az ostrom néhány napja alatt, a falat romboló ágyúk tűzében. Détschy Mihály mutatta ki, hogy 1540–1541 telén a Ferdinánd király szolgálatában álló Johannes Maria Speciecasa hadiépítész sáncokat ásott a város védelmére.²⁷ Többek között Istvánffy Miklós leírására is hivatkozik, amely egybevág Mazza kortársi elbeszélésével: Speciecasa a város belsejében itáliai módra emelt erődítményeket és sáncokat építtetett.²⁸ Antonio Mazza leírását figyelembe véve egy nagyon ötletes megoldást figyelhetünk meg, amely nem a fal előtti térséget erődítette, hanem éppen a fal takarását is felhasználva a fal mögötti térséget. Hogy erre mennyi hely lehetett a város falain belül, ezt persze pontosan nem tudjuk, de azért jogos azt feltételezni, hogy a város sűrűn épült házsorai nem mindenütt érték el a falakat. Egy adatunk mégis van. 1512-ben megemlékeznek a Hatvan kapu melletti állatvásár térről.²⁹ Ennek helyét a kutatók tévesen a falon kívülre helyezték, pedig a forrás éppen azt mondja, hogy a pestiek a vásárvámost szedő szigeti apácák kárára a vásárt Pest városából helyezték át a Rákos mezőre.³⁰ A pesti falakon

24. *Bertrandon de la Broquière* 1892: 235; *Szamota* 1891: 93–94.

25. *Mazza* 1875: 221–222.

26. Pl. a Hallart-Wening féle látképsorozaton. *Végh* 2015: C.6.1–4. táblák

27. *Détschy* 1994: 227–228.

28. *Istvánffy* 1622: 150/b, 151/b, 152/a, 153/b, 156/a.

29. 1512. IV. 18 – (MOL DL 106083., p. 145.)

30. *Benda* 2016: 15.

belül közvetlenül tehát volt akkora terület a Hatvan kapunál, ahol az igen jelentős állatvásárokat is le lehetett bonyolítani. Itt nem lehetett probléma árkot és sáncot ásni. A fal mögötti árkot régészeti ásatáson is megfigyelték. Melis Katalin a Károly körút menti városfalszakasz feltárásakor a fal belső oldalán több árok részletet is kibontott, amelyek véleménye szerint a 16., a 17. és a 18. századból származtak.³¹

Összefoglalva a fent elmondottakat, először is meg kell állapítanunk, hogy a pesti városfal kutatása még rengeteg megválaszolatlan topográfiai és kronológiai problémát rejt magába. Az írott és képi források behatároltsága miatt leginkább a régészet tárhat fel olyan újabb adatokat, amelyek pontosabbá tehetik tudásunkat. A város sikeres védelméről szóló források bemutatnak egy olyan sajátos és újszerű hadiépítészeti megoldást, amelynek segítségével egy nagy kiterjedésű és elavult falakkal rendelkező várost lehetett megvédeni a 16. század negyvenes éveinek elején. Nem lévén hadtörténész B. Szabó Jánosnak köszönöm meg, hogy felhívta figyelmemet egy fontos párhuzamra. 1552-ben a franciák Metz városát hasonló módon, az elavult középkori falak mögött emelt árkokkal és tüzérség elhelyezésére alkalmas sáncokkal védték meg az V. Károly vezette császári sereg ellen. A pesti példa tehát nem egyedülálló, és a példák sora feltehetően szaporítható.³² Ez a feladat azonban már a hadtörténészekre vár.

FELHASZNÁLT IRODALOM

AO XX

Anjou-kori Oklevéltár XX. (1336) Szerk. *Piti Ferenc*. Budapest–Szeged 2004.

Benda 2016

Benda Judit: Marhakereskedelem és mészárszékek a későközépkori Budán, Pesten, Óbudán. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 41, 2016: 7–40.

BTOE I

Budapest Történetének Okleveles Emlékei I. 1148–1301. *Csánky Dezső* gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendelte *Gárdonyi Albert*. Budapest, 1936.

BTOE III.

Budapest Történetének Okleveles Emlékei III. 1382–1439. Összeállította *Kumorovitz L. Bernát*. Budapest, 1987.

Bertrandon de la Broquière 1892

Le voyage d'outremer de *Bertrandon de la Broquière* : premier conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Publié et annoté *Charles Henri Shefer*. Paris 1892.

Beszédes – Kovács 2011

Beszédes József – Kovács Eszter: Újabb eredmények a Belvárosi Plébániatemplom és a Március 15. téri erőd kutatásában. *Aquincumi Füzetek* 17, 2011: 112–122.

Csorba 1976

Csorba Csaba: Pest városfalának vázlatos története. *Budapest Régiségei* 24/1, 1977: 349–368.

31. *I. Melis 1994.*

32. Lásd *B. Szabó János* írását e számban.

Détschy 1994

Détschy Mihály: Adatok Joannes Maria Speciecasa hadiépítész életpályájáról. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Szerk.: *Pamer Nóra*. (*Művészettörténet – Műemlékvédelem* 6.) Budapest 1994: 227–234.

Gerevich 1976

Gerevich László: A pesti és budai vár. *Budapest Régiségei* 24/1, 1976: 43–58.

Gombos 1937–43

Gombos F. Albin: *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI*. I–IV. Budapest 1937–1943.

Györffy 1998

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest 1998.

Istvánffy 1622

Nicolai Istvánfi *Pannonii Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae 1622.

Kubinyi 1972

Kubinyi András: Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. (Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60.) Berlin 1972.

Kubinyi 1973

Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest Története II. Szerk. *Gerevich László*. Budapest 1973: 7–204.

I. Melis 1976

I. Melis Katalin: Beszámoló a középkori pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. *Budapest Régiségei* 24/1, 1976, 313–348.

I. Melis 1987/1988

I. Melis Katalin: A pesti későközépkori városfal kutatása. *Archaeologiai Értesítő* 114–115, 1987/1988: 199–225.

I. Melis 1994/1995

I. Melis Katalin: Régészeti kutatások a középkori pesti vár területén. *Archaeologiai Értesítő* 121–122, 1994/1995: 7–78.

I. Melis 2002

I. Melis Katalin: Régészeti kutatások a 15. századi pesti városfal Károly körüti szakaszán: Budapest V. Károly körút 28–30. *Budapest Régiségei* 35, 2002: 549–585.

Mazza 1875

Buda 1541. évi bevételéről Mazza Antal egykorú jelentése. Közli: *Nyáry Albert*. *Magyar Történelmi Tár* 20, 1875: 191–240.

Nagy 1946

Nagy Lajos: Az Eskü-téri római erőd, Pest város öse. Budapest 1946.

Rómer 1873

Rómer Flóris: A régi Pest. Történeti tanulmány. Budapest 1873.

Rózsa 1963

Rózsa György: Budapest régi látképei. *Monumenta Historica Budapestinensia* 2. Budapest, 1963.

SRH I

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I. Ed. *Szentpétery, Emericus*. Budapestini 1937.

Szalai 2015

Szalai Béla: Buda várának első hiteles, keleti nézetű, eddig ismeretlen látképe 1542-ből (Rövidített változat). *Magyar Grafika* 59, 2015, 58–61.

Szamota 1891

Szamota István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. Budapest 1891.

Tringli 1992

Tringli István: Petzval József pesti éve. *Technikatörténeti Szemle* 19, 1992: 25–33.

Végh 2004

Végh András: Matrakcsi Nászuh Buda-ábrázolása. *Budapest Régiségei* 38, 2004: 207–216.

Végh 2015

Buda I. 1686-ig. Írta és összeállította *Végh András*. Budapest 2015. *Magyar Várostörténeti Atlasz* 4.

ANDRÁS VÉGH

IN THE SHADOW OF BUDA. THE FORTIFICATIONS OF PEST IN THE EARLY 1540s

ABSTRACT

Studies of the military events of 1541 tend to concentrate on Buda Castle and its fortifications, but the campaigns fought between 1540 and 1543 involved several sieges in which the walls of the free royal town of Pest on the other side of the Danube played a major part. The town walls have hitherto received little attention even in respect of two occasions when the defenders successfully fought off attacks, in 1541 and 1542. There are written sources concerning works on strengthening the town wall at the turn of 1540 and 1541. Here we assess the structure and elements of the Pest town wall using information from historic building research, archaeological excavations, written sources and, not least, contemporary visual representations. We also examine its condition in the early 1540s, the period of the military events.

vegh.andras@mail.btm.hu